

MARYNY CWIETAJEWY ESEJE O PUSZKINIE

Do najciekawszych zjawisk w historii literatury należą niewątpliwie próby interpretacji twórczości wielkiego pisarza przez innego wybitnego twórcę. Niezależnie od różnic w zakresie ciężaru gatunkowego, wszelkie tego rodzaju wypowiedzi — od ulotnych impresji do usiłowań rzetelnej, rzeczowej analizy, od sądów skrajnie subiektywnych, świadczących o braku zrozumienia dla odmiennej od własnej osobowości twórczej, do pełnych pietyzmu uniesień — przedstawiają dla badacza literatury nieocenioną wprost wartość. Wzbogacają wiedzę o dwu pisarzach, z których jeden jest autorem, drugi zaś przedmiotem badań, a równocześnie rzucają światło na niejedno zagadnienie życia społeczno-kulturalnego.

Wydarzeniem w tej dziedzinie zjawisk stał się zbiór esejów Maryny Cwietajewej poświęconych osobie i dziełu Puszkina, który ukazał się nakładem wydawnictwa „Sowietskij Pisatel” w roku 1967¹. Niewielki objętościowo tomik, opracowany nader starannie (redakcja tekstu i komentarze są dziełem A. Efron — córki autorki — i A. Saakianc; wstęp napisał znakomity literaturoznawca W. Orłow; szatę graficzną zaprojektował W. Miedwiediew), obejmuje materiał bogaty i różnorodny. Obok dwu obszernych esejów, z których pierwszy — *Mój Puszkina* — zawiera wspomnienia autorki z pierwszego zetknięcia się w latach dzieciństwa z poezją klasyka literatury ojczyźnej, drugi zaś, zatytułowany *Puszkina i Pugaczow*, traktuje o puszkiniowskiej *Córce kapitana*, znajdujemy w książce związane tak czy inaczej z postacią i twórczością autora *Eugeniusza Oniegina* fragmenty artykułów Cwietajewej, wyjątki z jej nie opublikowanej korespondencji i brulionów literackich, a wreszcie wiersze. Utwory poetyckie przeplatają się z prozą eseistyczną na zasadzie *sui generis* przerywników. Wybór i układ materiału umożliwia więc przegląd puszkiniów wielkiej poetki w jak najszerszym znaczeniu tego wyrazu.

W roku 1971 na polskim rynku wydawniczym ukazał się obszerny wybór szkiców i wspomnień Cwietajewej². Znajdują się wśród nich cztery eseje, całkowicie (*Mój Puszkina*, *Puszkina i Pugaczow*, *Natalia Gonczarowa*) lub częściowo (*Sztuka w świetle sumienia*) związane z tematyką puszkiniowską.

¹ M. Cwietajewa, *Mój Puszkina*. „Sowietskij pisatel”, Moskwa 1967.

² M. Cwietajewa, *Dom koło Starego Pimena. Szkice i wspomnienia*. PIW, Warszawa 1971.

Czytelnik polski ma więc możliwość zapoznania się z większością puszkinianów Cwietajewej w przekładzie Wiery Bieńkowskiej i Seweryna Pollaka.

Te właśnie puszkiniana należą do najcenniejszych pozycji w całej — dotąd zresztą bynajmniej w pełni nie poznanej — spuściźnie wielkiej poetki. Autorka wysuwa w nich szereg trafnych i błyskotliwych, niekiedy wręcz odkrywczych, tez i wniosków, a zarazem daje jak gdyby klucz do zrozumienia wielu zagadek swej własnej twórczości. Napisane prozą, to aforystycznie zwięzłą, to przepojoną liryzmem, stanowią prawdziwe klejnoty publicystyki literackiej.

Należy od razu zaznaczyć, iż poszczególne obserwacje i oceny, zawarte w „puszkinowskich” szkicach Cwietajewej, nie składają się bynajmniej na całość o charakterze rozprawy naukowej. Są to subiektywne, nieraz w wysokim stopniu intymne, wspomnienia, wrażenia i przemyślenia wrażliwej i docieklivej czytelniczki, a zarazem „koleżanki po fachu”, doskonale obeznanej z tajemnicami rzemiosła. Toteż należy przyklasnąć intencjom redakcji wydania radzieckiego, która całą książkę zatytułowała — od nazwy pierwszego eseju — *Moj Puszkin*. Taki tytuł doskonale oddaje atmosferę dzieła, w którym refleksje autorki mają charakter wybitnie osobisty, a narracja obfituje w momenty autobiograficzne i wyznania na temat własnej postawy twórczej i warsztatu pisarskiego.

Spśród licznych pisarzy, o których wypowiedziała się Cwietajewa w swej prozie eseistycznej, Puszkin był jej bez wątpienia szczególnie bliski z wielu przyczyn: i jako pierwszy z poznanych w dzieciństwie klasyków literatury światowej, i jako wcielenie najlepszych cech kultury ojczystej a zarazem jej współtwórca, i jako indywidualność pod niejednym względem pokrewna. Jak każdy świadomy swego celu poeta rosyjski, autorka *Car-dziewicy* nie mogła przejść obok pisarza, od którego zaczyna się nowoczesna literatura rosyjska. Z epokowego znaczenia twórczości Puszkina zdaje sobie Cwietajewa doskonale sprawę, w jej stosunku do autora *Jeźdźca miedzianego* nie ma przy tym jednak śladu pokory. Przy całym szacunku i uwielbieniu dla genialnego pisarza poetka traktuje go jako równego sobie towarzysza. W jednym z wierszy, wchodzących w skład wydania radzieckiego, nazywa siebie „towarzyszką pradziada” i powiada z dumą: „Ściskam, a nie liżę dłoń Puszkina”³.

Unika więc wszelkich pokus idealizacji, windowania na piedestał, łatwych uniesień. Za najbardziej nieproduktywną i niebezpieczną postawę wobec dziedzictwa wielkiego klasyka uważa hagiografię, gołosłowne zachwyty, muzealną mumifikację w wypisach i podręcznikach. Puszkin jest dla autorki *Poematu góry* wiecznie żywym i współczesnym twórcą, z którym można i należy dyskutować, którego dziedzictwo każdy z pisarzy rosyjskich musi nie tylko dogłębnie przeżyć i zrozumieć, ale i przezwyciężyć w sobie, aby móc

³ M. Cwietajewa, *Moj Puszkin*, s. 182.

powiedzieć własne, nowe słowo w literaturze. Jej zdaniem, prawdziwym kontynuatorem dzieła Puszkina jest ten, który potrafi przeciwstawić Puszkiniowi siebie, a więc stać się — podobnie jak mistrz — odkrywcą nowych terenów penetracji literackiej.

Cwietajewa postuluje więc twórcze podejście do tradycji literackiej. Podobne poglądy w stosunku do spuścizny Puszkina wyznawał Majakowski, nic więc dziwnego, że autorka *Poematu końca* powołuje się na niego. Właśnie na przykładzie Majakowskiego udowadnia Cwietajewa, że każdy prawdziwy artysta musi w końcu po pokonaniu w sobie klasyki dojść do jej przyjęcia, przepuszczonego przez filtr własnej osobowości. „Na nizinach trwa walka, ale szczyty górskie rozumieją się wzajemnie. »Pod niebem starczy miejsca dla wszystkich« — najlepiej rozumieją to szczyty”⁴.

Polemizując z modnym w niektórych środowiskach w pierwszych latach po rewolucji hasłem „Precz z Puszkinem!”, poetka prowadzi jak gdyby walkę „na dwa fronty”. Z jednej strony obnaża płyciznę wszelkiego rodzaju uproszczeń i snobizmów w ocenie dorobku przeszłości. Z drugiej strony wykazuje zrozumienie konieczności zmagania się z tradycją, która nie może stać się martwym balastem, konieczności walki pokoleń w życiu kulturalnym.

Zawarta w esejach Cwietajewej analiza twórczości Puszkina jest przy całej swej świeżości i głębi daleka od wszechstronnego ujęcia. Autorka omawia nie całokształt dorobku wielkiego poety, ale tylko niektóre spośród jego utworów. Świadomie przy tym zawęża pole badań do tych aspektów dzieła puszkiniowskiego, które są jej szczególnie bliskie; innych nie zauważa lub nie docenia. Nie wykazuje więc zrozumienia dla nowatorstwa Puszkina — kronikarza dnia powszedniego, nie dostrzega znaczenia zawartego w jego dziełach obrazu codzienności, pomija milczeniem puszkiniowską nobilitację szarego człowieka, nie zajmuje się problematyką społeczną utworów. Z lekceważeniem odzywa się o skromnych, prozaicznych bohaterach *Córki kapitana*, których uważa — nie robiąc przy tym różnicy między wyidealizowanym wizerunkiem Katarzyny II a pełnymi prawdy życiowej sylwetkami przedstawicieli szlachty prowincjonalnej — za wcielenie młdej i bezbarwnej przeciętności. Całą warstwę realistyczno-obyczajową *Oniegina* kwituje w kilku ironicznych słowach: „Byt? [...] Przecież ludzie muszą być jakoś ubrani”⁵.

To ograniczenie przedmiotu badań wynika z podstawowych założeń estetycznych przyjętych przez Cwietajewą. W myśl tych koncepcji istotę wielkiego talentu stanowi pasja, irracjonalny żywioł pokrewny potężnym siłom przyrody, „tajny żar”. Toteż takie charakterystyczne cechy twórczości Puszkina, jak umiar, takt, równowaga, poczucie miary, są dla poetki synonimem płaskich cnót drobnomieszczańskich. Cwietajewa rozprawia się z poglądami zwolenników koncepcji Puszkina — pełnego harmonii Olimpijczyka.

⁴ Op. cit., s. 233.

⁵ Op. cit., s. 66.

Przeciwstawia im swój symbol twórczości wielkiego pisarza — obraz morza, uderzającego falami o granit⁶, a strofy *Ucztę w czasie dżumy* określa jako: „pisane językami płomieni, falami oceanu, piaskami pustyni — wszystkim [...], tylko nie słowami”⁷.

Takiego rodzaju poglądy wywodzą się w prostej linii z estetyki romantycznej. Nic więc dziwnego, że najbliższy Cwietajewej jest Puszkina — romantyk i buntownik, wyobcowany ze swego środowiska i z nim skłócony, piewca potężnych namiętności, twórca silnych, wyjątkowych indywidualności. Poetka, którą na przestrzeni całej twórczości pasjonował konflikt między genialną jednostką a światem filistrów, która na każdym kroku podkreślała swą odrębność od „normalnych”, „zwykłych” ludzi, swą bezdomność, przekorę, organiczną niezdolność do kompromisu i konformizmu, tworzy mit artysty — wiecznego tułacza, wygnańca i męczennika, nieprzy stosowanego do otoczenia, samotnego i prześladowanego. Potwierdzenia tej koncepcji usiłuje się doszukać właśnie w dziejach Puszkina, które dla młodocianej czytelniczki stały się pierwszą lekcją losu każdego twórcy, dowodem tragizmu, tkwiącego w samej istocie geniuszu. „Puszkina był moim pierwszym poetą i mojego pierwszego poetę zabito”⁸. Dodatkowy argument na rzecz tezy o alienacji artysty stanowi dla poetki odrębność rasowa Puszkina, domieszka krwi murzyńskiej w jego żyłach. Autorka *Ariadny* opowiada się z całą stanowczością po stronie samotnego twórcy przeciwko nie rozumiejącemu go tłumowi, „czerni”. „[...] podzieliłam świat: poeta i inni. I wybrałam poetę, i wzięłam w obronę poetę, w obronę przed innymi [...]”⁹.

Według Cwietajewej genialny artysta musi być z natury rzeczy buntownikiem. Fascynuje go to, co wzniosłe i żywiołowe, zagadkowe i groźne. Toteż poetka doszukuje się w twórczości Puszkina apoteozy niezwyklej jednostki, która ma odwagę przekroczyć konwencjonalną granicę między dobrem a złem. Typowym przykładem takiego bohatera staje się dla autorki *Cardziwicy* Pugaczow z *Córki kapitana*. W poświęconym tej powieści eseju nie występuje interpretacja ideologii buntu społecznego. Autorkę pociąga wyłącznie postać wodza zbuntowanych mas, którą traktuje jako wcielenie żywiołowej siły, wielkiej zarówno w dobrym, jak i w złym. Poetka, która w znanym z tradycji bajkowej konflikcie wilka z jagnięciem opowiada się całym sercem po stronie wilka¹⁰, akcentuje w postaci Pugaczowa pewne elementy romantycznego demonizmu. Za sprawą tego właśnie bohatera mianuje *Córkę kapitana* — dzieło klarownej i rzeczowej, „klasycznej” prozy — jednym z najbardziej romantycznych i pełnych poezji utworów Puszkina¹¹.

⁶ Op. cit., s. 172.

⁷ M. Cwietajewa, *Dom koło Starego Pimena*, s. 118.

⁸ M. Cwietajewa, *Moj Puszkina*, s. 35.

⁹ M. Cwietajewa, *Dom koło Starego Pimena*, s. 356.

¹⁰ M. Cwietajewa, *Moj Puszkina*, s. 57.

¹¹ Op. cit., s. 160.

Twórczość autora *Jeńca kaukaskiego* odegrała w biografii twórczej i życiu osobistym Cwietajewej szczególną rolę. Przede wszystkim stała się dla niej pierwszą „szkołą uczyć”. Już w dzieciństwie i wczesnej młodości przyszła poetka nie tyle może zrozumiała, co intuicyjnie przeczuła niewyczerpane bogactwo treści ukrytych w dziele „pradziada”. Wiersz *Do morza* stał się dla młodzietkiej czytelniczki objawieniem romantycznych marzeń i tęsknot; *Biesy* — wcieleniem specyficznej atmosfery krajobrazu rosyjskiego; postać Tatiany z *Oniegina* — wzorem godności kobiecej, a jej los — przecuciem „niedobrej”, z góry skazanej na niepowodzenie miłości, która stała się przeznaczeniem autorki *Ariadny* i *Fedry*; *Uczta w czasie dżumy* — przykładem relacji między żywiołową potęgą natury a sztuką. Przygotowanie do życia osobistego, wprowadzenie do istoty ojczyznej przyrody i kultury, lekcja twórczości — wszystko to odnalazła młodociana poetka w dziele swego wielkiego poprzednika.

Z zawartych w esejach spostrzeżeń i wniosków natury szczegółowej warto odnotować wnikliwą analizę praw rządzących fikcją literacką (analizę, przeprowadzoną na podstawie porównania dwu dzieł Puszkina — naukowego i beletrystycznego — o tej samej tematyce, a więc *Córki kapitana* i *Historii Pugaczowa*); interesującą paralelę między stosunkiem Pugaczowa do Griniowa a podejściem cara Mikołaja I do Puszkina; przekonującą interpretację ewolucji postaci Griniowa na przestrzeni akcji *Córki kapitana*; definicję znaczenia pieśni ludowej jako kryterium osądu i oceny postaci i faktów historycznych; a wreszcie ciekawe uwagi na temat niefortunnego małżeństwa poety, bezstronną analizę osobowości jego żony, w której Cwietajewa potrafiła się doszukać pod pozorami bezdusznej kukły salonowej zarówno uosobienia fatalnej siły piękna, jak i ofiary niedobranego związku.

W puszkiniowskich esejach Cwietajewej uderza doskonałość kunsztu pisarskiego. Składają się nań nader różnorodne elementy. Intymne zwierzenia, bezpośrednie relacje o przeżyciach osobistych, rozważania na temat sztuki obfitują w nieoczekiwane asocjacje, odsyłacze do zjawisk kultury rodzimej i obcej, cytaty z dzieł własnych i cudzych, przerastają w śmiałe syntezy. Błyskotliwe paradoksy, dowcipne aforyzmy sąsiadują z nasyconymi poezją obrazami symbolizującymi stany emocjonalne czy intelektualne. Styl ten, pozornie niedbały, w istocie sugestywny i pełen ekspresji, odzwierciedla wielką erudycję autorki, jej swobodną orientację w problematyce kultury europejskiej, jej intuicję artystyczną i psychologiczną oraz niezawodny słuch poetycki.

Usiłując określić rolę i wartość „puszkiniowskich” esejów Cwietajewej na tle niezmiernie bogatego dorobku puszkiniologii rosyjskiej i europejskiej, należy raz jeszcze podkreślić wybitnie subiektywne podejście autorki do tematu. Tą naczelną zasadą tłumaczą się zarówno silne, jak i słabe strony esejów. Zawarta w nich wiedza o Puszkynie ma charakter cząstkowy, a naświetlenie osoby i dzieła wielkiego pisarza cechuje pewna jednostronność,

tendencja do odczytania utworów „kolegi po piórze” celem ilustracji i egzemplifikacji własnych teorii. Z drugiej strony, jeden z wielu aspektów twórczości Puszkina — jego buntowniczy i pełen pasji romantyzm — został przez Cwietajewę zinterpretowany w sposób niezwykle oryginalny, nowatorski i dociekliwy. Szereg wysuniętych przez poetkę wniosków uderza wręcz głębią i błyskotliwością ujęcia; niektóre inne budzą sprzeciw, ale tym bardziej pobudzają do przemyśleń i polemik.

Wielką i niezaprzeczalną wartość przedstawiają puszkinianna Cwietajewej jako źródło wiedzy o biografii i psychice autorki, o jej poglądach, gustach i obsesjach. Te eseje mówią o Cwietajewej z pewnością nie mniej niż o Puszkinie. Przejawia się w nich cała niezwykła osobowość wielkiej poetki, żywiołowa i zarazem skłonna do refleksji, daleka od akademickiego obiektywizmu i poprawności, wrażliwa na „czar siły i siłę czaru”¹².

Wreszcie — jak była już mowa — proza eseistyczna Cwietajewej odznacza się wybitnymi walorami literackimi. Umiejętność skrótowego formułowania śmiałych uogólnień w połączeniu z pasją liryczną składa się na niepowtarzalną całość, dostarcza czytelnikowi niezapomnianych wrażeń artystycznych.

Wszystkie te cechy puszkiniatów Cwietajewej decydują o ich wartości naukowej i artystycznej i zapewniają im trwałe miejsce zarówno w literaturze, jak i w nauce o literaturze.

Стелла Гольдгарт

ПУШКИНСКИЕ ЭССЕ МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ

На основании анализа высказываний Марины Цветаевой, посвященных личности и творчеству Пушкина, автор статьи пытается определить эстетические воззрения поэтессы, её взгляды на психику гениальной личности и сущность художественного творчества, а также основные особенности её прозы.

Автор приходит к выводу, что „пушкинские“ эссе Цветаевой содержат субъективную и одностороннюю, но проникновенную и блестящую характеристику одного из аспектов творчества писателя — а именно, его бунтарского романтизма.

Stella Goldgart

MARINA CVETAEVA'S ESSAYS ON PUSHKIN

Having analysed the poet's essays concerned with Pushkin's work and personality, the author of the paper tries to define Cvetaeva's aesthetic views, her attitude towards the psychology of genius and the essence of creative activity as well as the main features of her prose. The author arrives at the conclusion that Cvetaeva's essays on Pushkin contain a highly personal and one-sided, but brilliant and penetrating survey of one aspect of the writer's creative work — namely, his rebellious Romanticism.

¹² Op. cit., s. 138.